

MAJVOR ÖSTERGREN OCH BJÖRN VARENIUS

DEN GOTLÄNDSKA VIKINGAHAMNEN I BURS

Det vikingatida hamnväsendet på Gotland har fått besysning och substans genom Per Lundströms undersökningar i Paviken. Här har hantverk, handel och varvsverksamhet kunnat påvisas från 700-tal till c:a år 1000. Ett flertal fyndkategorier har kunnat följas från råämne till färdig produkt (Lundström 1980, SSHM "De kommo vida")

Själva hamnens exakta utseende var svårare att komma åt, då undersökningarna var av begränsad omfattning. Bevaringsförhållandena var heller inte sådana att trävirke bevarades.

Paviken står emellertid inte ensamt. Flera vikingatida hamnlägen av lagunkaraktär är kända på Gotland. Ett av dessa är Bandelunda, eller Bandlund, i Burs socken på sydöstra delen av ön. Redan tidigt har denna socken utmärkt sig såsom varande extraordinär. Märkliga fornlämningar, många tydliga tecken på järnåldersbebyggelse, legender; allt har bidragit till att ge Burs ett visst rykte. Källvärdet i vissa sägner kan måhända betvivlas, men en sak står klar, området är högintressant ur arkeologisk synpunkt.

Endast mycket begränsade undersökningar har utförts, men dessa har dock påvisat ett intensivt utnyttjande med bosättningar, handel och sjöfart i perioden c:a 900-1000/1100. 1982 utfördes två mindre utgrävningar i området, bägge betingade av det sk "skattfyndprojektet", för vilket Majvor Östergren på Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (RAGU) är ansvarig. Den ena undersökningen gällde en sent påkommen efterundersökning av ett odlingsröse, vilket avlockades 300 silvermynt 1930 av John Nihlén, en Gotlandsprofil. Då det var känt att Nihlén arbetat under stor tidspress gjordes en förnyad undersökning sommaren 1982, där det med metalldetektorns hjälp påträffades ytterligare 30 mynt från vikingatiden, samt några silvertenar. Fynd av annan karaktär var ytterst sparsamt förekommande, i stort sett endast kol samt någon bit bränd lera.

Mer givande ur denna synvinkel var den andra grävningen som företogs betydligt närmare strandläget. Den hade närmast karaktär av provundersökning, då endast en 2x2-metersruta undersöktes. Orsaken till att just denna plats valdes var att det var ett angivet läge för en illegalt tillvaratagen silverskatt.

Gotland är som bekant hårt ansatt av skattjägare, vilka med metalldetektorns hjälp, plundrar både registrerade och icke registrerade fornminnesplatser. I denna 2x2-metersruta påträffades en bronsknopp (till nål?), keramik av venedisk typ, bränd lera, kol, obrända djurben (samt några brända ben) men också ett stenskott stolphål.

Området är mycket lågt beläget, endast 2-2,5 möh och det förefaller som om man blivit tvungen att dränera området, en c:a 0,5 meter tjock utfyllnad av sten och skärvsten (bränd sten), blandad med djurben, täckte botten av provrutan. Stolphålen kan ange ett hus av något slag, med utnyttjandetiden förlagd till övergången mellan vikingatiden och tidig medeltid. Dessvärre är 4 m² i minsta laget för att några tillförlitliga slutsatser skall kunna dragas.

Några hundra meter i sydlig riktning breder den kanske dominerande faktorn i socknen ut sig, en stor, avlång lagunhamn. En närliggande husgrund har redan tidigare varit "känd" som båthus. Utefter hamnens västra strand finns regelbundet återkommande stensträngar, sannolikt båtlänningar, vilka i så fall markerar skeppens uppdragsplatser, jmf t ex öländska båtkås. Den vattentillförsel till den forna hamnen för vilket tidigare Apse-Bandelundaån svarade för, är numera avledd, vilket tyvärr lär medföra att eventuella bevarade skeppsrester i hamnens centrala parti nu snabbt bryts ned.

Traktens bebyggelseintensitet och merkantila betydelse accentuerades i än högre grad under hösten 1982 då markägaren anmälde till RAGU att han i en åker intill hamnområdet hade plöjt upp några föremål av förhistorisk karaktär. Det rörde sig om en armbygel, en kulformig vikt, en sölja (bältespanne) av brons samt flera bruksföremål av järn. Vid besiktning av platsen konstaterades ett större område i åkern med mörk kulturjord. Upp-plöjda stenar, fynd av bränd lera (lerklining), benfragment, brynen och järnföremål gav tydlig information om sönderplöjda rester av förhistorisk bebyggelse. Vid en preliminär undersökning av området påträffades flera föremål av brons, bla dräkt-nålar av baltisk typ och andra spännen, vilka daterar bosättningen till c:a 900-1000. Bland fynden märks också nio olika vikter samt några fragment av arabiska silvermynt.

I mars 1983 skulle en inmätning genomföras på platsen av Östergren i sällskap med en prao-elev. Markägaren hade då strax innan plöjt åkern och plötsligt snubblade bokstavligen praoeleven över en fullt synlig, i ytan lig-gande bronsvåg. I jorden runt vågskålarna skymtade flera vikter i olika storlekar. Hela jordklumpen med fyndet togs in till RAGU och grävdes ut i laboratorium.

Vid röntgenundersökning visade det sig att bygeln till vågen låg ihopvikt inne i vågskålarna som låg i varandra. På platsen för fyndet gjordes en utgrävning som gav två vikter (kvar på ursprunglig plats), två nycklar samt ett intilliggande stolphål. Sammanlagt omfattar viktsatsen hela 27 vikter, vilket är unikt i Sverige och vilka tack vare sitt stora antal kan hjälpa oss att ta reda på vilket viktsystem man har använt.

Som en följd av det viktiga fyndet genomfördes en mera genomgripande undersökning i åkern, vilket avslöjade en utbredd vikingatida bebyggelse. Bland påträffade föremål märks framför allt ytterligare drygt 40 vikter, ett par fragment av olika vågar, flera fragment av arabiska silvermynt, ett stort antal bronsföremål, slagg av både järn och koppar, järnföremål i mängder men också råjärn från olika stadier av järnframställning, en misslyckad gjutning av ett bronsföremål, flera pärlor, bärnsten, täljsten, skiffer- och sandstensbrynen.

Fynden avslöjar området vid Bandelundaviken i Burs som en direkt parallell till Paviken, med handel och hantverk i olika former liksom varvsverksamhet. Området i Burs ger dock intryck av en mer bofast befolkning året runt. I närheten ligger ett par gravfält och en nyligen genomförd fosfatkartering (spot-test) visade en för järnåldersbygd ovanligt höga och täta värden.

Avslutningsvis kan man bara uttala en stilla förhoppning att vidare förstoring måtte upphöra och att istället området skyddas från vidare ingrepp. Redan de begränsade insatser som hittills gjorts visar ju att detta är en central och viktigt plats, som man i framtiden verkligen måste undersöka noga.

Flygfoto över Häffinds i Burs socken. I centrum av bilden ses en damm som anlagts mitt i detta mycket känsliga område. Utgående från dammen mot övre högra hörnet (sydlig riktning) sträcker en avlång, kal yta ut sig; lagunhamnen. Den å som förr mynnade i hamnen tappar nu sitt vatten i dammen vilket medför att eventuella trärester snabbt ruttnar bort. Hamnen är omgärdad av båtlänningar och ett "snäckhus".

Den lilla provrutan på 2x2 meter upptogs på dammens andra, norra sida omedelbart intill stensträngen som skyntar bland träden. Skiftningarna i åkern till höger i bild utvisar boplotsrester som undersöktes under 1983 och 1984 genom Stockholms universitet. I denna åker framkom viktsatsen under hösten 1982 tillsammans med en mängd övriga lösfynd.

Den sk "Stavars skatt" vilken hittades av skolbarn under 1970-talets mitt, framkom omedelbart till vänster om åkerkanten, ute i betesmarken. C:a 400 meter väster om detta område, utanför bilden, framgrävdes under 1930-talet över 300 vikingatida silver mynt i ett odlingsröse, i vars dumphögar ytterligare c:a 30 mynt och silverbitar påträffades 1982 i samband med "skattfyndprojektet" som drivs av RAGU. Ledaren för projektet, Majvor Östergren, har i flera uppsatser påtalat att silverskatterna är direkt förknippade med vikingatida bosättningar och att det finns skäl att anta att de direkt markerar husen, vilka i fornminneslagen klassas som fast fornlämning. Flygfoto: Peter Manneke, RAGU.